

9 788670 257481

**Стојан
Новаковић**
поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломпар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Београд

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политишке владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стјојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стјојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стјојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стјојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стјојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стјојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Miličević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стјојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стјојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стјојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стјојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стјојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стјојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематској издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragičević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српској идентитетима: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборавља, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврдњу да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавибли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспартно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчезавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консервативизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савреме-

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развика српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

РАД СТОЈАНА НОВАКОВИЋА НА ПРОУЧАВАЊУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

СРЂАН РУДИЋ*

А п с т р а к т. – У раду се даје преглед и оцена рада Стојана Новаковића на проучавању српске средњовековне историје. Новаковић се у својим радовима бавио најразноврснијим питањима српског средњег века – политичком, економском, друштвеном, културном, правном, војном историјом, историјском географијом, хералдиком, археологијом, народном традицијом, објављивањем извора, књижевношћу... Значај Стојана Новаковића не огледа се само у резултатима до којих је дошао и бројним радовима које је објавио. Можда је значајније то што су његови чланци и размишљања покренули даља истраживања. Ради се о једном од најзначајнијих истраживача српског средњовековља.

Кључне речи: Стојан Новаковић, историчар, историјска географија, хералдика, село, средњовековни извори, критичка историографија, народна традиција, Срби и Турци

Стојан Новаковић спада у најзначајније истраживаче српске средњовековне историје. Мало је историчара који су проучавању наше прошлости прилазили или макар покушавали да приђу на тако плански и систематски начин. Новаковић је у том послу јединствен, и то по много чему. У својим радовима се бавио најразноврснијим питањима српског средњовековља – политичком, економском, друштвеном, културном, правном, војном историјом, историјском географијом, хералдиком, археологијом, народном традицијом, објављивањем извора, књижевношћу... О раду и резултатима Стојана Новаковића у проучавању српског средњег века до сада је доста писано у пригодним зборницима посвећеним његовом животу и раду, у предговорима бројних издања његових књига или збирки изабраних радова. Поменућемо само нека од имена која су дала свој допринос у проучавању Новаковићевих истраживања српског средњовековља: Станоје Станојевић, Сима Ћирковић, Милош Благојевић, Божидар Ферјанчић, Љубомир Максимовић и други.¹

* Историјски институт, Београд, и-мејл: srdjan.rudic@iib.ac.rs

¹ *Сјоменица Сј. Новаковића*, Београд: Српска књижевна задруга, 1921, стр. 61–82; *Сјоменица посвећена 50-годишњици смрти Сјојана Новаковића*, Београд: САНУ, 1967; *Сјојан Новаковић*,

Историографски рад Стојана Новаковића био је делимично повезан са његовим политичким деловањем. На његове погледе деловале су савремене политичке и социјалне идеје, средина у којој је живео и делао, политичко опредељење. Новаковић је био политички веома активан, између осталог био је два пута председник владе, неколико пута министар, председник једне политичке странке, дипломата (посланик у Цариграду, Паризу, Петрограду). Утицај његових политичких убеђења и размишљања видљиви су и у радовима посвећеним српском средњем веку. Приметно је, рецимо, да у студији *Село Новаковић* није идеализовао рано словенско уређење, што је тада било популарно. Био је резервисан и према питању сеоске општине са заједничком својином на земљу у коју су многи оновремени научници веровали. До таквих ставова Новаковић је, према мишљењу Симе Ђирковића, могао доћи путем научне анализе, али је исто тако вероватно да су се научни резултати до којих је дошао поклопили са његовим политичким убеђењима. Такође, нигде није разматрао евентуално постојање сеоске или жупске самоуправе, иако је за то било довољно разлога, али је зато много места посветио утицају и деловању државе.² За поједине Новаковићеве радове може се рећи да их није објавио само из научних, већ и из политичких разлога. Расправа *Земљиште радње Немањине* појавила се 1877, а *Српске области X и XII века* 1880. године – прва у време српско-турских ратова, а друга након њиховог свршетка, стицања независности и територијалног проширења Србије. У време када су у изгледу била даља територијална проширења било је потребно домаћој јавности, која је Кнежевину Србију сматрала наследницом државе Немањића, али и међународној јавности показати где су се налазиле границе српске државе у средњем веку. У исто време (1879) штампан је и рад *Ново Брдо и врањско*

личности и дело – поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), Београд: САНУ, 1995; *Стојану Новаковићу у спомен – о осамдесетогодишњици смрти*, Београд: Српска књижевна задруга 1996; *Стојан Новаковић – животи, дело, време – поводом 175 година од рођења*, Београд: САНУ, 2017. Погледати и предговоре у збиркама изабраних радова Стојана Новаковића: Сима Ђирковић, *Традиције и историја традиција у делу Стојана Новаковића*, Стојан Новаковић, *Историја и традиција*, Београд: Српска књижевна задруга, 1982, стр. VII–XX; Сима Ђирковић, *Недовршено живоотно дело Стојана Новаковића*, Стојан Новаковић, *Народ и земља у старој српској држави*, *Изабрана дела*, књига прва, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002, стр. IX–XXI; Милош Благојевић, *Историјска географија у делу Стојана Новаковића*, Стојан Новаковић, *Списи из историјске географије*, *Изабрана дела*, књига друга, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003, стр. IX–XVI; Сима Ђирковић, *Српско-турски односи у делу Стојана Новаковића*, Стојан Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, *Изабрана дела*, књига трећа, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2001, стр. IX–XXII; Радован Самарџић, *Стојан Новаковић – ушемељнић савремене српске историографије*, Стојан Новаковић, *Васкрс државе српске*, *Изабрана дела*, књига пета, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000, стр. IX–LXII.

² Сима Ђирковић, *Село Стојана Новаковића*, С. Новаковић, *Село*: Српска књижевна задруга, Београд 1965, стр. 11–12.

Поморавље у историји српској XIV и XV века, дакле непосредно након што су ове области припојене Кнежевини Србији. Рад посвећен хералдици, објављен 1884. године, настао је као последица истраживања везаних за израду новог знамења Краљевине Србије. Почетком XX века Новаковић је објавио низ студија и радова који су имали за циљ да оправдају намере Србије да ослободи своје сународнике у Турској и припоји територије које је сматрала својим. Тако је 1906. године објавио збирку текстова везаних за српско питање у Турској под насловом: *Балканска историја и мање историјско политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905*. У оквиру ње поново је штампао расправе *Царица Мара, историјске црте из XV века и Законодавство и владоци српски XIV века и народности у Македонији*. Тих година је објавио и расправе: *Прилеп у првој половини XIV века по прескавичким повељама краља Стефана Душана* (1909) и *Немањичке територије: Рас – Пауни – Неродимља* (1911).

Да би се разумео рад Стојана Новаковића на проучавању српског средњег века морају се узети у обзир и његови, на жалост, неостварени планови. Ради давања правилне оцене његовог доприноса проучавању српске историје морамо водити рачуна не само о ономе што је написао и објавио, већ и ономе што је планирао, а услед различитих околности, није успео да оствари. Само у том случају могуће је разумети многе празнине, недоречености, непрецизности, непотпуности и нејасности на које наилазимо у његовим чланцима и студијама.

Стојан Новаковић је имао намеру да напише једно опширно дело под насловом *Народ и земља у старој српској држави* које би се бавило најважнијим питањима из политичке, друштвене, привредне, културне историје српског народа у средњем веку. Планирао је да наведено дело не реализује одједном, већ да то уради постепено, обрађујући тему по тему. Прве податке о томе налазимо у чланку посвећеном промишљанима и баштинцима који је објавио 1887. године. У његовом наслову стоји да је то „једна глава из пространијег дела *Народ и земља у старој српској држави*”.³ Детаљне податке о Новаковићевим плановима на изради једног тематски разноврсног дела о српској средњовековној историји налазимо у предговору студије *Село* који је написао на Св. Илију 1890. године у Цариграду. Ту сазнајемо да се пет година уназад бавио истраживањем „друштвеног стања и народног живота старе српске државе”, те да је три године раније, дакле 1887, саставио план, односно прве скице дела које би носило наслов „Народ и земља у старој српској држави”. Главну садржину наведеног дела чинила би „Питања о краљу, о властели и о себрима, о администрацији и о државним достојанственицима, о меропсима и о отроцима, о поповима и о мајсторима, о питањима непокретне имовине, о баштини и о промишљанима, о баштинцима и о

³ Стојан Новаковић, *Промисљани и баштинци (свахије у чиллук-свахије), прилози к историји нејокојиме имовине у Србији XIII–XIX века – једна глава из пространијег дела „Народ и земље у старој српској држави”*, Глас СКА 1 (1887), стр. 1–103.

пронијарима, о градовима, о трговима и о селима у старој српској држави, о споменима старога живота сачуваним у традицији.”⁴ Као што се види, радило се о једном изузетно амбициозном плану, али на основу наведених тема и о делу које би представљало значајан искорак у односу на савремене српске историчаре чија су интересовања углавном била усмерена на политичку историју. Новаковић је намеравао да напише дело у коме би пажња била усмерена на унутрашњи развој српске средњовековне државе, на проучавање „свију без разлика појава живота народног”. На његова схватања приликом стварања ових планова у великој су мери утицали француски историчари XVIII века и заокрет који су донели у тематском проширењу, односно схватањем да политика, генеалогичка и ратови нису једино што чини историју.⁵ Стојан Новаковић је убрзо одустао од нереалног плана да напише једно тематски широко дело о српском средњовековљу. Ипак, до краја живота се бавио појединим темама које је наговестио у предговору *Села*. Рад посвећен старој српској војсци објављен 1893. године последња је Новаковићева студија у којој је изричито назначена повезаност са *Народом и земљом у старој српској држави*.⁶ Бројна питања везана за развој српске средњовековне државе, од којих су нека поменута у предговору *Села*, Новаковић је обрадио у тексту *Неколика њежа њињања из српске историје* који је написао поводом изласка прве књиге *Историја Срба* Константина Јиречека.⁷

Новаковић је имао и намеру да напише књигу под насловом „Градови, тргови и села у старој српској држави”, коју помиње у кратком чланку *Сџарина еснафа* објављеном 1890. године.⁸ Реч је о тематској целини планираној да се нађе у ширем делу *Народ и земља у старој српској држави*. На крају је 1891. године штампао рад о селу док су студије о градовима и трговима остале незавршене.⁹ Из наслова једног

⁴ Стојан Новаковић, *Село – из дела „Народ и земља у старој српској држави”*, Глас СКА 24 (1891), стр. I–VIII, 1–261.

⁵ Сима Ђирковић, *Недовршено живојно дело Сџојана Новаковића*, XI; Sima Ćirković, *Prelotno razdoblje srpske historiografije*, VIG 1–2 (1994), стр. 286; Сима Ђирковић, *Историографија као ошледало времена, о једној Новаковићевој аниџициацији, Сџојану Новаковићу у сџомен – о осамдесеџојо-диџиџици смрџи*, Београд 1996, стр. 51–52.

⁶ Стојан Новаковић, *Сџара српска војска – историјске скице из дела „Народ и земља у старој српској држави”*, Ратник 15, XXVIII, 2 (1893), стр. 105–123; 3 (1893), стр. 201–219; 4 (1893), стр. 313–340; 5/6 (1893), стр. 417–446; XXIX, 3 (1893), стр. 305–360; 4 (1893), стр. 449–497.

⁷ Стојан Новаковић, *Неколика њежа њињања из српске историје*, Годишњица Николе Чуџића 31 (1912), стр. 1–35; 32 (1913) стр. 1–40.

⁸ Стојан Новаковић, *Сџарина еснафа – џињање и молба за џрикуџање џрађе*, Коло 2, 36 (1890), стр. 156–157; 37 (1890), стр. 177–178.

⁹ Стојан Новаковић, *Село – из дела „Народ и земља у старој српској држави”*, Глас СКА 24 (1891), стр. I–VIII, 1–261.

краћег чланка објављеног 1892. године, посвећеног термилошким и концептуалним питањима, сазнајемо да се ради о „неколико страна из дела *Градови и њихови у сџарој српској држави*.”¹⁰ Прва реченица сугерише да је чланак извучен из неке веће целине, те да се Новаковић у тексту који му претходи бавио српским средњовековним градовима и њиховим подграђима. Ипак, вероватније је да је тај претходни део само планиран, али не и написан. У издању истог чланка на француском језику, објављеног 1903. године каже се да је реч о уводном поглављу истраживања о градовима и трговима Србије у средњем веку.¹¹

Научни рад на истраживању српске прошлости Стојан Новаковић је почео 1866. године издањем повеће краља Милутина манастиру Ратац.¹² Публиковањем средњовековних историјских извора бавио се до краја живота. Врхунац његовог рада на овом пољу представљају: *Законик Сџефана Душана, цара српског. 1349 и 1354, Примери књижевности и језика сџарога и српско-словенскога, Маџије Власџара Синџамаџи – азбучни зборник визанџијских црквених и државних закона и њравила – словенски ѡревод времена Душанова и Законски сџоменици српских држава средњега века*.¹³

Писањем историјских расправа Стојан Новаковић је почео да се бави средином осме деценије XIX века. За први његов историјски рад можемо сматрати чланак из 1875. године посвећен златном новцу четворице српских средњовековних владара – краља Милутина, цара Душана, краља Вукашина и кнеза Лазара.¹⁴ Прави рад на проучавању српске средњовековне прошлости започео је радовима из историјске географије. За њега је географија била наука од највећег значаја за историју. Сматрао

¹⁰ Стојан Новаковић, *Град, ѡри, варош, к историји речи и ѡредеџа који се њиме казују – неколико сџрана из дела „Градови и ѡриови у сџарој српској држави”*, Наставник (1892), стр. 1–17.

¹¹ Stojan Novaković, *Villes et cités du moyen âge dans l'Europe Occidentale et dans la Péninsule Balcanique – chapitre d'introduction aux recherches sur les villes et cités dans la Serbie du moyen âge*, Archiv für slavische Philologie 25 (1903), стр. 321–340.

¹² Стојан Новаковић, *Хрисовуља краља Милутина манастиру Рџачком* // Гласник Српског ученог друштва 20 (1866), стр. 214–220.

¹³ Стојан Новаковић, *Законик Сџефана Душана, цара српског. 1349 и 1354*, Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 1898²; исти, *Примери књижевности и језика сџарога и српско-словенскога*, Београд: Издање Краљ. Српске државне штампарије, 1904³; исти, *Маџије Власџара Синџамаџи – азбучни зборник визанџијских црквених и државних закона и ѡравила – словенски ѡревод времена Душанова*, Београд: Српска краљевска академија, 1907; исти, *Законски сџоменици српских држава средњега века*, Београд: Српска краљевска академија, 1912. Погледати: Раде Михаљчић, *Законски сџоменици – ѡрилоџ Сџојана Новаковића будућем „српском диџломатџару”*, Сџојану Новаковићу у сџомен – о осамдесеџојодишњици смрџи, стр. 131–145.

¹⁴ Стојан Новаковић, *Злаџни новци краља Милутина, цара Душана, краља Вукашина и кнеза Лазара*, Отаџбина I, 4 (1875), стр. 648–657.

је да „Међу помоћницама историје једва да иједна има толику знаменитост колика с правом припада географији, нарочито географији историјској”. Новаковић је био свестан да су географско-историјска истраживања нашег средњовековног простора ограничена недостатком грађе. Иако је стога сматрао да још увек није време да се упушта у историјско-географска истраживања, веровао је да се од њих може имати користи, јер примећени недостаци приликом ове врсте истраживања указују на значај скупљања или објављивања извора. Такође, веровао је да непотпуна истраживања могу уштедети труд онима који се у будућности буду бавили географијом наших средњовековних земаља.¹⁵

Први Новаковићев рад из историјске географије *Брсково, Дањ и царина у свештога Спаса и његови с јадранској приморја у старе српске земље* објављен је 1876. године. На писање овог „прилога” подстакли су га радови Чедомиља Мијатовића *О финансијама српској краљевстви* и *Студије за историју српске провинције* у којима се, како пише Новаковић: „ваљда први пут у целини писало о путовима кроз старе српске земље, о градовима, дворовима, одијелу, накитима, обичајима итд. што сад толико интересује јевропску науку поменутог правца. Горе споменута дјела учинила су, да се на културно-историчка испитивања осталих народа могла наставити наша испитивања, и да су резултати рада срећнијих земаља, у којима је извора доста и сачувано и издато, могли примијенити и на наше прилике, те тако први пут исторички показати само стање нашег народа у његово најцветније вријеме у средњем вијеку”.¹⁶ Нажалост, Новаковић је у овом раду погрешно убицирао Брсково, сматравши да се налазило на месту данашњег Плава, што је неколико година касније, на основу њему тада непознате грађе, оспорио Константин Јиречек.¹⁷ Погрешно убицирање једног од најзначајнијих српских средњовековних рудника утицала је да у нашој науци овај рад Стојана Новаковића буде негативно оцењен и можда неправедно запостављен.¹⁸

Најзначајнији историјско-географски рад Стојана Новаковића *Земљиште радње Немањине* објављен је 1877. године и њиме су ударени темељи познавању

¹⁵ Стојан Новаковић, *Земљиште радње Немањине – историјско-географска студија*, Годишњица Николе Чупића 1 (1877), стр. 163–165.

¹⁶ Stojan Novaković, *Brskovo, Danj i carina u svetoga Spasa i putovi s jadranskoga primorja u stare srpske zemlje : prilog ka geografiji zemalja srpskih srednjega vijeka*, Rad JAZU 37 (1876), стр. 1–28.

¹⁷ Константин Јиречек, *Трговачки његови и рудници Србије и Босне у Средњем вијеку*, Зборник Константина Јиречека I, Београд: САНУ, 1959, стр. 283. Прво издање овог рада објављено је 1879. године у Прагу.

¹⁸ Овај рад није уврштен у другу књигу изабраних дела Стојана Новаковића под насловом *Списи из историјске географије* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003). Приређивачи су то правдали чињеницом да је у њему „погрешна убикација Брскова, што је повукло и друге заблуде, услед којих овај текст није извршио утицај на науку”.

историјске географије државе Немањића. У овом тексту, који у уводу садржи кратко образложење о значају историјско-географских „истраживања о позорници наше средњовековне историје”, упоредо је приказао и упоредио податке које доносе Стефан Немања, Св. Сава, Стефан Првовенчани и Доментијан. На основу њих је покушао да реконструише географију српских земаља Немањиног доба. Новаковић је, на основу Типика студеничког, поделио српске земље на зетску или приморску и дунавску или савско-дунавску. Политичка средишта приморских земаља налазила су се у Зети и Захумљу, а савско-дунавске у Расу. Новаковић је приметио да у домаћим изворима, када се говори о Немањиним освајањима, постоје одређене разлике. И поред тога је доста прецизно убицирао и описао области које је Стефан Немања освојио и додао својој држави.¹⁹ Неколико година касније Новаковић је објавио рад *Српске области X и XII века* који хронолошки претходи расправи *Земљиштије радње Немањине*. У њему је на основу писања Константина Порфирогенита и Летописа попа Дукљанина, као и података из домаћих споменика каснијег периода писао о историјској географији српских земаља пре доласка на власт Стефана Немање. Овим радом је поставио добру основу за даља истраживања раног српског средњег века.²⁰

За познавање Новаковићевог начина рада и размишљања, значајан је рад посвећен Никољ Пазару и Бихору из 1882. године, за који је Станоје Станојевић сматрао да спада у његове најслабије расправе.²¹ Новаковић је приликом његовог објављивања урадио нешто неуобичајено. Наиме, када је рад већ био написан, од једног доброг познаваоца описаног терена сазнао је податке који су оспоравали неке од његових закључака. И поред тога није изменио свој чланак, већ је на његовом крају објавио и податке који побијају његове резултате. Свој поступак Новаковић је објаснио следећим речима: „Ма да његово казивање мења понеки напред наведени податак, опет ја нарочито остављам натакнуто моје истраживање, како је постало пре сазнања ових најновијих и најпоузданијих података, а њих овде засебице саопштавам, остављајући читаоцу да исправи што треба исправити”.²²

¹⁹ Стојан Новаковић, *Земљиштије радње Немањине, историјско-географска студија*, Годишњица Николе Чупића 1 (1877), стр. 163–243. Погледати: Милош Благојевић, *О „Земљиштију радње Немањине”*, Стефан Немања – Свети Стефан Мироточиви, историја и предање, Београд: САНУ, 2000, стр. 65–75.

²⁰ Стојан Новаковић, *Српске области X и XII века (пре владе Немањине) – историјско-географска студија*, Гласник Српског ученог друштва 48 (1880), стр. 1–151.

²¹ Станоје Станојевић, *Историјски рад Стојана Новаковића*, Споменица Ст. Новаковића, Београд 1921, 69. Ни овај рад није укључен у другу књигу изабраних дела Стојана Новаковића под насловом *Списи из историјске географије*.

²² Стојан Новаковић, *Никољ Пазар и Бихор њрад, њрило к српској географији*, Годишњица Николе Чупића 4 (1882), стр. 323–347.

Почетком последње деценије XIX века објављена су два најзначајнија Новаковићева рада посвећена српском средњем веку: *Село*²³ и *Срби и Турци XIV и XV века*.²⁴ Током времена, ове студије су доживеле неколико издања, од којих *Село* једно и на јапанском језику, што сведочи о њиховом квалитету и актуелности. И после више од дванаест деценија, од како су се први пут појавиле, две велике теме српске средњовековне историје којима се Новаковић у њима бавио још увек чекају истраживаче који би их обрадили помоћу резултата до којих је наука дошла у међувремену и уз новији и савременији приступ.²⁵

Студија *Село* је по многим мишљењима најбољи рад Стојана Новаковића из средњовековног опуса. Станоје Станојевић је сматрао да је ово „најбоље од свега што је он написао на пољу наше историје”.²⁶ Ради се о студији која је из много разлога до данашњег дана непревазиђена, иако је многе њене делове истраживањима вршеним у међувремену могуће у значајној мери допунити или изменити. *Село* је особено и са становишта начина обраде теме и по методу који је коришћен приликом њеног писања. Новаковић у уводу истиче да је покушао да нацрта „у каквом се облику у прошлости, колико је познајемо, представља једна грана народног живота”. Био је свестан недостатака студије те је тражио од читалаца да „не тражи већу потпуност нацрта него што је мени било могућно извести га”. Истиче да у студији доноси само оно што се може потврдити споменицима, онако како их он разуме, или народном традицијом, која припада том старијем времену. Истовремено указује да разлоге непотпуности и неодлучности који су присутни у чланку треба тражити у непотпуности или нејасности споменика. Новаковић је приликом израде *Села* примењивао гледишта и резултате више наука, што је за време када су поделе између наука биле оштре представљало знатан напредак. Студија о селу није хронолошки ограничена – Новаковић се бавио и темама из каснијег периода, па чак и из XIX века. Веровао је да се појавама из каснијег периода могу објаснити недовољно и фрагментарно познате појаве из раније прошлости, али је при томе приступао крајње критички и опрезно. Увидео је да се одређене појаве, попут структуре породице или колективне одговорности, не мењају у ритму промена и смењивања по-

²³ Стојан Новаковић, *Село – из дела „Народ и земља у старој српској држави”*, Глас СКА 24 (1891), стр. I–VIII, 1–261.

²⁴ Стојан Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века, историјске студије о њиховим борбама с најездом турском њре и њосле боја на Косову*, Београд: Државна штампарија, 1893.

²⁵ У издањима током шездесетих година XX века оба дела су обogaћена резултатима дотадашњих истраживања. Сима Ђирковић, *Дојуне и објашњења*, Стојан Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд: Српска књижевна задруга, 1960; Сима Ђирковић, *Дојуне и објашњења*, Стојан Новаковић, *Село*, Београд: Српска књижевна задруга, 1965, стр. 221–235.

²⁶ Станоје Станојевић, *Историјски рад Стојана Новаковића*, стр. 80.

литичких власти. Како је *Село* замишљено као део једне веће целине многе важне теме (село као економска заједница, друштвено раслојавање сеоског становништва, приказивање различитих категорија сеоског становништва, итд) нису била предмет Новаковићеве пажње. У складу са својим већ поменути амбициозним плановима намеравао је да их обради на неком другом месту. Треба истаћи да његова намера није била да уради свеобухватну синтезу о селу. Стога, приликом вредновања ове студије и њених резултата морамо увек имати у виду да се ради о делу једне веће целине, те да је тематика којом се Новаковић бавио у *Селу* била одређена замишљеном концепцијом „Народа и земље у старој српској држави”.²⁷

Проучавање односа Срба и Турака чини значајан део Новаковићевог историјског опуса, а студија *Срби и Турци XIV и XV века* је његов најзначајнији сегмент који се тиче средњовековне историје. Новаковић је овом студијом намеравао да обележи „целину онога српско-турског историјског драмата, у коме се на величанственој позорници историје, под болом и јауком, у крви и у диму, развио и свршио српско-турски двобој о царство, о господство хришћанске или мусломанске вере и народности”. Тај двобој је пратио „докле је год могло бити најмање наде да се племена балканска сложе и окоме на новог непријатеља, и да га потисну из својих земаља”. Новаковић је сасвим исправно сматрао да се у бит сукоба Срба и Турака не може проћи уколико се не би упоредо посматрале одређене појаве српске, турске и византијске историје. Дело је започео настанком Источног римског царства те потом описује историју Балканског полуострва пред турску најезду, давши и општу слику развитка српске и турске државе. Интересантна је и доста неуобичајена структура ове студије. Она се, наиме, састоји од две целине између којих се налази период који није обрађен. Новаковић први део студије почиње описом развитка српске и турске државе у XIII и XIV веку, а завршава га битком на Марици 1371. године. „Бој на Марици, где је своју самосталност оставио јужни део Српског царства, водио је боју на Косову, где је и северни део Српског царства свој самостални живот завршио”. Други део почиње са догађајима након Косовске битке 1389. године. Новаковић је одлучио да се Косовским бојем не бави, јер је о њему писано приликом прославе петстогодишњице, те да други део студије започне оданде одакле „се сви остали устављају, и где почиње права политичка историја оних дана”. Студију је завршио 1413. годином када је, по његовим речима, сукоб Срба и Турака „одсудно одлучен у корист турску”. Догађаје који се настављају на 1413. годину видео је као последице „свршенога двобоја”. Станоје Станојевић је сматрао да и поред тога што „у овој Новаковићевој расправи има доста празнина и у појединостима доста по-

²⁷ Сима Ђирковић, *Село Ситојана Новаковића*, стр. 9–11; Сима Ђирковић, *Недовршено живојно дело Ситојана Новаковића*, стр. XIII–XIV.

грешака, ипак је она ... још и данас једна од најбољих расправа наше историографске литературе”.²⁸ Исте 1393. године Новаковић је објавио и опширан рад посвећен боју на Марици који је у скоро неизмењеном облику уграђен и у студију *Срби и Турци XIV и XV века*.²⁹

У склопу проучавања српско-турских односа Новаковић је истраживао и породицу Бранковић. Осим у студији *Срби и Турци XIV и XV века*, њима се бавио и у расправама: *Последњи Бранковићи у историји и у народном њевању 1456–1502*, *Десџоџи Ђурађ Бранковић и ојравка цариградској града 1448* и *Царица Мара – историјске црпје из XV века*.³⁰ Поменути расправама знатно је допринео нашим знањима о последњој српској средњовековној династији и њеној судбини након пада Смедерева 1459. године.³¹

Када говоримо о значају Стојана Новаковића у проучавању српског средњовековља не смемо занемарити ни велике заслуге које је имао за развој византологије код Срба. При томе, морамо имати у виду да је стварао у времену када је модерна византологија тек настајала. Ако Божидара Прокића, професора Велике школе, можемо посматрати као првог византолога који се исказао у настави, Иларион Руварац и Стојан Новаковић су први истраживачи који су, бавећи се српском националном историјом, зашли у питања српско-византијских односа, те тако и у историју Византије.³² Новаковића можемо сматрати пиониром у истраживању византијских утицаја на српску средњовековну државу. Тај утицај је тумачио тиме што су српске државе од свог настанка преузимале византијски „друштвени и државни ред” – до XII века то се дешавало због повременог враћања византијске власти на области које је претходно изгубила, а након тога због ширења српске државе у византијске земље. У многим Новаковићевим радовима присутна су настојања да поједина питања из српске средњовековне историје схвати и протумачи утицајима који су долазили из Византије, било да је реч о политици, друштву, војсци, цркви, праву, кул-

²⁸ Станоје Станојевић, *Историјски рад Стојана Новаковића*, стр. 73.

²⁹ Стојан Новаковић, *Бој на Марици 25–26. септембра 1371 године*, Ратник 15, XXVIII, 1 (1893), стр. 1–38.

³⁰ Стојан Новаковић, *Последњи Бранковићи у историји и у народном њевању 1456.–1502.*, Летопис Матице српске 146 (1886), стр. 1–47; 147 (1886), стр. 1–32; 148 (1886), стр. 1–70; исти, *Десџоџи Ђурађ Бранковић и ојравка цариградској града 1448*, Глас СКА 22 (1890), стр. 1–12; *Царица Мара – историјске црпје из XV века*, Летопис Матице српске 174 (1893), стр. 1–35.

³¹ Погледати: Момчило Спремић, *Бранковићи у делу Стојана Новаковића*, Стојан Новаковић, личност и дело – поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), стр. 273–282.

³² Љубомир Максимовић, *Развој византологије*, Универзитет у Београду 1838–1988 – зборник радова, Београд: Универзитет у Београду, Савремена администрација, 1988, 656.

тури.³³ У овој групи радова осим незаобилазне и више пута поменуте студије *Срби и Турци XIV и XV века*, по утицају који је имала на касније истраживаче истиче се расправа *Византијски чиновници и њихове улоге у српским земљама XI–XV века*.³⁴

Велики допринос Новаковић је дао и развоју критичке историографије код нас. Борба између „критичких историографа” и „традиционалиста”, која се одвијала на пољу средњовековне историје, имала је далекосежне последице по развој историјске науке код Срба. Стојан Новаковић, иако је стварао у време најжешћих борби, никада се у њих директно није укључио. Иако је сматрао да су присталице „критичког правца” у праву он се није у свему слагао са њима. То се нарочито види у ставу према народној традицији и народним песмама. Позицију Стојана Новаковића у овом сукобу најбоље одсликавају речи Симе Ђирковића: „Он није био неутралан нити је био у средини између „критичара” и „романтичара” – он је био изнад и једних и других.”³⁵ У периоду између 1880. и 1886. године Новаковић је објавио неколико и данас корисних расправа везаних за српско средњовековље, у којима се у великој мери ослањао на народну традицију.³⁶ Историјске изворе је делио на три категорије: споменике, писце и „народно мишљење или народна традиција о догађајима”. Наведене категорије извора су неједнаке вредности: први су најпоузданији, што извире из њихове аутентичности, потом иду писци чију поузданост треба утврдити критиком и на крају је народна традиција. Сматрао је да је ова трећа категорија важна и дао је методолошке препоруке како са таквом врстом извора треба поступати. Истицао је да „колико би било погрешно примити народну традицију

³³ Погледати: Божидар Ферјанчић, *Византија у делу Стојана Новаковића*, Стојан Новаковић, личност и дело – поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), стр. 239–248; Љубомир Максимовић, *Рецепције византијских државних институција у Србији и Стојан Новаковић*, Стојан Новаковић, личност и дело – поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), стр. 267–272.

³⁴ Стојан Новаковић, *Византијски чиновници и њихове улоге у српским земљама XI–XV века*, Глас СКА 78 (1908), стр. 178–279.

³⁵ Сима Ђирковић, *Стојан Новаковић у развоју српске критичке историографије*, Стојан Новаковић, личност и дело – поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), стр. 169, 171.

³⁶ Стојан Новаковић, *Народне традиције и критичка историја : смрт краља Стефана Дечанског и цара Уроша : прилог к процени извора српске историје*, Отаџбина IV, 16 (1880), стр. 481–495; V, 17 (1880), стр. 15–28; V, 18 (1880), стр. 219–223; V, 19 (1880), стр. 372–404; исти, *Велики челник Радич или Облачић Раде 1413–1435 – једна слика из традиционалне народне историје*, Гласник Српског ученог друштва 50 (1881), стр. 122–164; исти, *Калџак и челенка српских народних песама*, Отаџбина 55 (1883); *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности*, Годишњица Николе Чупића 6 (1884), стр. 1–140; исти, *Последњи Бранковићи у историји и у народном певању 1456.–1502.*, Летопис Матице српске 146 (1886), стр. 1–47; 147 (1886), стр. 1–32; 148 (1886), стр. 1–70. Набројани радови прештампани су у књизи: Стојан Новаковић, *Историја и традиција*, Београд: Српска књижевна задруга, 1982.

као објективну слику догађаја, не мање би било погрешно и одбацити је само зато што није потпуно објективна слика догађаја”. Новаковић је своја теоријска разматрања о народној традицији практично примењивао у радовима у којима је сучељавао историју познату на основу савремених извора и историју из народних песама.

Стојан Новаковић је заслужан и за развитак хералдике код Срба. Студија *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности* представља један од његових најзначајнијих и у многим деловима још увек непревазиђених радова. Настала је, као што смо већ истакли, током практичног рада на изради знамења Краљевине Србије. Новаковић је пажљиво анализирао хералдичке споменике средњовековне Србије, „илирску хералдику”, те јужнословенску хералдичку литературу све до свог времена. На основу добијених резултата израдио је све саставне делове новог знамења. Како сам каже „Тако је на новом краљевинском грбу хералдичким начином представљен постанак обновљене Краљевине”³⁷

Када говоримо о доприносу Стојана Новаковића у проучавању српског средњег века никако не смемо заборавити бројна ограничења којима је његов рад био спутаван. С једне стране, ту је била неприступачност историјских извора која га је спречавала да дубље проникне у многе проблеме које је истраживао, због чега је део његових резултата и поставки данас превазиђен, као и опште стање српске историографије тога доба. С друге стране, у питању је и сама личност Новаковићева који је, како делује, поједине радове писао на брзу руку, не улазећи увек у обрађивану тему онолико дубоко колико је то могао, те делују као да је хтео што пре да их објави. Како су многи радови замишљени као делови неке веће целине делује као да су незавршени или као да је реч о нацртима а не о готовим делима.

Стојан Новаковић заузима важно место међу истраживачима српског средњег века. Замерке које данас имамо на његово дело и резултате до којих је дошао ни пошто не умањују његов, у многим стварима, пионирски подухват у истраживању српске средњовековне историје. Новаковић је у много чему био пионир. Ушао је у многе неистражене и недирнуте области и направио значајне тематске продоре. Његов значај не лежи само у резултатима до којих је дошао у својим истраживањима, нити у бројним радовима које је написао. Можда је много значајнија чињеница да су његови чланци и размишљања покренули даља истраживања.

³⁷ Погледати: Александар Палавестра, *Хералдика Стојана Новаковића*, Стојан Новаковић, личност и дело – поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), стр. 301–306.

Srđan Rudić

STOJAN NOVAKOVIĆ'S WORK ON STUDYING
OF SERBIAN MEDIEVAL HISTORY

S u m m a r y

Stojan Novaković was one of the most important researchers of Serbian medieval history. There are not many historians who approached, or at least tried to approach, research of our history in such a planned and systematic manner. Novaković was unique in many ways in this area. In his works, he dealt with various topics of Serbian medieval period – political, economical, social, cultural, legal and military history, historical geography, heraldics, archeography, folk tradition, publication of historical sources, literature... Historiographical work of Stojan Novaković was in part connected to his political activities. Influence of his political beliefs and thoughts is also visible in his works dedicated to Serbian medieval period. Stojan Novaković started writing historical discussions in the middle of the 1870s. He published his first historical work, covering topic related to numismatics, in 1875, although we can say that his real work on studying of Serbian medieval history started with his works in the field of historical geography. When we talk about Stojan Novaković's contribution in research of Serbian medieval period, we must not forget numerous limitations which were hampering his work. On one side, there was the unavailability of historical sources which was preventing him to get deeper insight in numerous issues he was researching, which today makes some of his results and claims outdated. On the other side, it was also about Novaković's personality itself, because it seems that he wrote some of his works in a hurry, without entering into the topic he was covering as deeply as he could have, so those works give impression that he wanted to publish them as soon as possible. As many of his works were intended to be parts of a bigger whole, they look as if they were unfinished or as if they were drafts, and not finished works. Stojan Novaković holds an important place among researchers of Serbian medieval period. Objections which we have today to his work and results he achieved, by no means his pioneering work in research of Serbian medieval history. Novaković was a pioneer in many things. He entered many unexplored and untouched areas and made significant thematical breakthroughs. His importance is not only in the results of his research, nor in numerous works he wrote. Maybe even more important is the fact that his works and thoughts initiated further research.